

bevallott célja, hogy segítséget nyújtson az olvasónak, hogy az „felismerje napjaink diskurzusaiban a korábbi időkhöz képest alig változó álcázó és ámitó törekvések régebbi és újabb nyelvi eszközeit” (150). Munkáját nemcsak nyelvészek és a nyelvvel, nyelvekkel hivatászerűen foglalkozó szakemberek (tanárok, pszichológusok, politológusok, újságírók, szerkesztők, fordítók) figyelmébe ajánlja, hanem mindazokéba, akik bonyolult korunkban biztosabban kívánnak eligazodni a közélet és a magánélet nyelvhasználatának útvesztőjében.

Péter Mihály legújabb könyvecskéje egyetemi hallgatók számára ugyanúgy hasznos lehet tanulmányaik megalapozásához, mint az olvasó nagyközönség számára, akik tudatosan kívánják elkerülni a nyelvi csapdákat. Ha pedig a szerző komolyabb érdeklődést ébresztett a téma iránt, a gazdag irodalomjegyzék segít a további ismeretbővítésben.

TÓTH M. ZSOMBOR

P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit – Iglai Edit, Változó nyelvhasználat a hármas határ mentén

Többdimenziós nyelvföldrajzi térképlapok tanúságai

Szerk. P. LAKATOS ILONA. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012. 142 lap, CD-melléklettel

Mindenek előtt ott van a CD. Ezzel kell kezdeni, mert ezen van a 141 térkép. A színes [!] térképeken pedig annyi információ, hogy az olvasó negyedórákig leragad egynél-egynél. És csak ámul, és hasonlít, és összevet. Nézi a „tanúságot”, és próbálja levonni a tanulságot ..., majd elkezd olvasni a könyvet, ahol a szerzők elemzéseikkel betekintést nyújtanak ezekbe a tanulságokba. De miről is van szó tulajdonképpen?

LAKATOS ILONA és KÁROLYI MARGIT mintegy 15 éve kezdték el tanulmányozni azt az egyedülálló nyelvi helyzetet, amely a trianoni határokkal elzárt, korábban egységes területen kialakult. Azt a nyelvi helyzetet, amely a határok elzártsága következtében a nyelvi változás eltérő jelenségeit hozta létre, s amelyet a határok átjárhatatlansága életben is tartott. A „kommunikációs vasfüggöny” felgördülése azonban új állapotot idézett elő, lehetővé vált a változatok kiegyenlítődése. A kutatók számára azonban a néhány évig éppen kutatható helyzet szintén egyedülálló lehetőséget biztosított a folyamatok feltárására. S ezzel éltek is a szerzők.

A kutatás terepe a magyar–ukrán–román határ találkozáspontja. Itt választottak ki a kutatók 18 helységet: nyolc magyarországit, hat kárpátaljai és négy románait. (Ezekből a térképekre hat magyarországi és a velük szemben a határ túloldalán elhelyezkedő 3-3 ukrainai és romániai kutatópont került fel, összesen tehát tizenkettő.) Mindegyik kutatóponton 147 morfológiai és 142 lexikai hívómondatot kérdeztek ki (kérdőívük a <http://www.szocdial.nyf.hu> honlapon megtalálható). E kérdéssorok a MNyA., a nyelvjárás csoportra vonatkozó irodalom és a szerzők saját tapasztalatai alapján álltak össze. A kutatás legfőbb célja az országhatár nyelvhasználatot befolyásoló szerepének feltárása volt. Mintavételi eljárás módjukat a reprezentativitás igénye határozta meg, ennek érdekében rétegzett mintavétellel dolgoztak. Adatközlőik számát a könyv bevezető részében nem árulják el, de a tésztafélék jelentésszerkezete elemzésének tárgyalása során 240 adatközlőt említenek (111). A kutatás homlokterében a tér (a „hármas határ” vidéke),

az idő (három generáció kutatópontonként), az iskolázottság és a kultúra „humán” dimenziójának JUHÁSZ DEZSŐ által megfogalmazott többrétegűsége állt (vö. pl. JUHÁSZ DEZSŐ, A dialektológia hármas feladata és a nyelvföldrajz. In: SZABÓ GÉZA – MOLNÁR ZOLTÁN – GUTTMANN MIKLÓS szerk., IV. Dialektológiai szimpozion. BDF., Szombathely, 2002. 149–153). Az adott feltételekkel létrehozott térképlapok segítségével aztán, amint a szerzők fogalmazzák: „láthatóvá válik a nyelvi változók társadalmi eloszlása, hordozóival együtt megragadható a nyelvi mozgás, jelezhető a változás iránya a társadalmi tényezők kiváltotta azonosságaival és különbségeivel együtt. Ábrázolni tudjuk a nyelvhasználatot jellemző dinamizmust”(10, és ugyanígy 35).

Az elméleti és módszertani bevezető fejezet után a többdimenziós nyelvföldrajzi ábrázolás módszeréről és kivitelezéséről kapunk információt (28–56). A szerzők végigvezetnek az informatizált nyelvi korpusz összeállítási nehézségein (törzstáblák kialakítása, kérdőívkeret, variáns és további adat besorolása, minősítések problematikája, a lexémák sokféleségének megjelenítése, az adathiány ábrázolása stb.). Mindezen kérdések megoldásával sikerült egy olyan ábrázolási technikát kialakítaniuk, amely a nyelvi változások szinkrón dinamizmusát a tér, az idő és a társadalmi dimenzió metszéspontjában helyezi el, s amely a hagyományos térképi eljárások izoglosszáit feltölti a változatosság megjelenítésével, s amelynek révén láthatóvá válik az izoglosszán belüli mozgás, dinamizmus is. A térképlapok adatait kettős viszonyítás jellemzi: részben a standard köznyelvhez, részben a nyelvjárási alapréteghez. Ez a kettős viszonyítás rendezi a térképek típusait is: megvannak a standard : dialektális kontinuum szerint releváns kombinációkat és nem releváns kombinációkat megjelenítő és a kombinációk nélküli térképek egyaránt, hozzájuk csatlakoznak a több változópéldány adatait összegző ún. jelenségtérképek és a hiány szemléltetésére kialakított ún. hiánytérképek.

A kötet harmadik és egyben legjelentősebb fejezete az, amelyben a szerzők bemutatják a többdimenziós térképlapok elemzési lehetőségeit (57–120). A két alfejezet a morfológiai jelenségek és a lexikai jelenségek területén használja ki a térképek adatállományából kikövetkeztethető tényeket, összefüggéseket és változásokat. A három szerző e fejezetben megosztotta a munkát: a morfológiai jelenségek elemzési lehetőségeit P. LAKATOS ILONA mutatja be, a lexikai elemzési lehetőségekből a népi–nyelvi kontaktusok kulturális különbségeit T. KÁROLYI MARGIT, míg a szókincs kutatásának újabb lehetőségeit IGLAI EDIT tárja elénk. A morfológiai vizsgálat eljárásmódjának bemutatására legjobb, ha idemácsoljuk a *mész/mégy* : *mensz* változó elemzését (64–65) [kiemeltem az elemzésben meglévő lényegi megállapításokat]:

„MÉSZ/MÉGY : MENSZ változó
(MORF. 25. „a”, „b” térképlapok)

A *megy* ige egyes szám 2. személyű *n*-es tőalternánsa a nyelvterületet jellemző jelenség (vö. MNyA. 770.). Korábbi kutatási eredményeink (vö. pl. P. Lakatos–T. Károlyi 1993: 111–112) azt mutatták, hogy a nyelvjárási alaprétegekbe is behatolt a köznyelvi *-é-s* tőváltozat, illetve a szintén köznyelvi Ø morfémás *-gy-s* tő. Hármás határ menti adatainkból két térképlapot is készítettünk, a variánskombinációkat feltüntető és fel nem tüntető változatot.

Az *-n*-es tőváltozathoz járuló egyes szám 2. személyű *-sz* személyrag alkotta morfémaszervezetre (*mensz*) Bótrágy és Kispeléske kivételével minden kutatópontról

kaptunk adatot. Gyakorisági aránya általában 20% körüli; a legkisebb Börvelyben (7,69%), a legnagyobb: Szamosdarán (33,33%). Csengersima és Tiszaújlak kivételével inkább az idős, alacsony végzettségű adatközlőkhöz köthető, de a többi szociokulturális jellemzőjű adatközlő nyelvhasználatában is megragadható (pl. Lónya, Barabás, Tiszaújlak – középkorúak, diplomások is; Csengersimán a diplomások fele ezt az alakot adja meg; Tiszaújlakon pedig a fiatalok 50%-a).

A települések nagy többségén a standard *mész* a leggyakoribb [(Bótrágyon és Tiszaújlakon a legkevesebb (50–50%)). Ez a változat tekinthető szociális érvényűnek. A *mégy* a magyarországi és kárpátjai területen a jellemzőbb. A három romániai magyarok lakta településen nem adatoltuk. (Az országhatárnak ebben van szerepe, s ez ad regionális különbséget is.) Emellett lokális különbségek adódnak. A *mégy*-hez a magyarországi szatmári részekben kapcsolódik határozottabban társadalmi disztribúció: a diplomások nyelvhasználatát jellemzi jobban (Rozsály: 100%-ban, Csengersima, Bátorliget 50–50%-ban).

A kettős adatokat, a kombinációkat is ábrázoló térképlap jelentős különbségeket mutat a kombinációk nélküli térképlappal összevetve. Az országhatár nyelvhasználatot befolyásoló szerepe meghatározóbbnak tűnik. A határon innen jellemzőbb az átmenetiség, s ez különösen Lónya, Rozsály, Bátorliget esetében a *mensz* erős kizorolásáról vall; a *mensz* csak az alacsony végzettségűek nyelvhasználatában ragadható meg ezeken a településeken, s főleg a legidősebbekben (ugyan kicsi arányban) önmagában. A *mensz* már inkább csak átmeneti alakban jelenik meg (*mensz* : *mész*).

A romániai települések nyelvéllapota stabil, a kárpátjai településeken a kettős adatok – bár kisebb mértékben, mint a magyarországi településeken – szintén a nyelvjárási forma gyakoriságát csökkentik (pl. Mezőkaszony, Tiszaújlak).” (64–65.)

Eddig az idézet, mely önmagáért beszél: a két térképlapon is ábrázolt jelenség, mely a standardban is alternánsokkal bír, számos megoszlást mutat mind a terület, mind a műveltség, mind a kor vonatkozásában. Megmutatja az országhatár szerepét, kiemeli a tájegységen belüli részek eltérő nyelvhasználatát, az átmeneti alakok helyét és szerepét a nyelvjárási változás menetében. Bemutatja a nyelvjárási változat lassú kiavulását, ám az egyes helyeken a megmaradását is.

A szókészlet vizsgálata a terület, idő és iskolázottság bevonásán túl egy negyedik dimenziót is magába foglal: ez a kultúra dimenziója, írja T. KÁROLYI MARGIT. A szavakban meglevő magyar, ruszin és román kölcsönhatások, az interkulturális hatás megjelenik a tájszavak ismertségében és használatában. Az elemzett lexikai egységek közül válasszuk ki mutatóba a ’kukorica’ térképlapját! A fogalomra három szó használatos: *kukorica*, *tengeri*, *málé*. A 17. századi román kontaktushatás következtében meghonosodott *málé* „izoglosszája jól kirajzolódik (Tiszabecs–Tiszaújlak, Kispaleske–Rozsály, Csengersima–Szamosdara), a beregi kutatópontokon nem használják. Az országhatár elkülönítő szerepe határozottan látszik a településpárok összevetésében, Kispaleskén és Szamosdarán a legjellemzőbb, az összes adat mintegy kétharmadát teszi ki, Rozsálban és

Csengersimán csak egyharmadát. A *málé* az izoglosszán belül a magyarországi településeken is a nyelvhasználati norma része, megterheltsége a szociokulturális változókkal korrelál, de nincs olyan település, ahol valamelyik életkori vagy iskolai végzettség szerinti csoport ne használná. A térképlapokon jól kirajzolódik, hogy Kispéleske kivételével a dialektális lexémavariánsokból a standardba való átmenet egy köztes, területileg nagy kiterjedésű s ezért kevésbé nyelvjárási érzett változón, a *tengeri*-n keresztül történik. A magyarországi kutatópontokon a *málé* és a *tengeri* lexémavariánsok gyakorisága izoglosszán belül közel azonos, a kisebbségi magyar kutatópontokon viszont a *tengeri* megterheltsége a standard *kukoricá*-énál is kisebb. Ez annak is következménye lehet, hogy kisebbségben lényegesen kisebb azonnyelvi – nyelvjárási és köznyelvi – kontaktushatás éri s érte különösen a rendszerváltás előtti években a beszélőközösségeket, mint a többségi magyar területeken.” (92–93). [A fontos, lényegi megállapításokat jelző kiemelések tőlem – H. A.]

A nyelvjárási szókincsvizsgálat újabb lehetőségeinek esetében IGLAI EDIT a 'kukorica' változatainak elemzése kapcsán a köznyelvi hatást mint globális tendenciát jelöli meg, ahol az országhatárnak kevésbé jelentős a szerepe, szemben a *málé*-ban megjelenő multikulturális hatással. Ez utóbbi hatás képes megőrizni a nyelvjárási archaizmusokat is. Az országhatár szerepe tehát nem feltétlenül a standard : dialektális változat szembeállításában lelhető fel, hanem a dialektális változatok eltérő megőrzésében, megjelenésében.

Fontos továbbá arra is figyelni, hogy bizonyos lexémák megőrzésében eltérő szerepet játszik a szókészlet szintje és a grammatikai szint: egyes nyelvjárási alakváltozatok ugyanis inkább megőrződnek kötött szerkezetekben (*tengerit fejt, málét morzsol*), mint önállóan (104).

A dialektológia, mely a változatok elfogadásával és vizsgálatba állításával korábban már kibővült a szociolingvisztika felé, nem teheti meg, hogy kihagyja azt a lehetőséget, amely az adatok árnyalt elemzését bővítheti a kognitív szemlélet bevonásával. A megközelítés ezen oldala a szemléleti különbség és a jelentés felől közelíti a nyelvhasználati tényeket. Ezt az elvet érvényesíti a könyv utolsó fejezet része a tézistafélék elnevezéseinek számbavételével. Az elemzés megmutatja, hogy „a konvencionalizálódott kognitív sémák [alak, elkészítés és felhasználás figyelembevételével – H. A.] nemcsak nyelvenként, de nyelvváltozatok[n?] ként is eltérhetnek” (113).

A könyvet 4 lapos Összegzés (121–124) zárja. Ennek szinte minden mondatát ide lehetne másolni, olyan fontos kijelentéseket tesz a köznyelvi határról, az országhatár szerepéről általában, de a nyelvjáráscsoportot korábról összefűző néprajzi, közigazgatási egységek összekapcsoló, az országhatárt semlegesítő szerepéről is, a komplex vizsgálati elv érvényesítéséről mint kíváncsalmról a nyelvjárási változásvizsgálatokban, az attitűdről, a multikulturális hatások érvényességéről, a kisebbségi környezet tájszómegőrző képességéről, az ún. „téves adatok” kognitív keretben való értelmezhetőségéről. Az összegzést a szerzők rendhagyó módon kérdésekkel zárják, felhívva a figyelmet a térképek további lehetőségeit kihasználó vizsgálati szempontokra. A kötetet a térképlapok jegyzéke és a hivatkozott irodalom felsorolása zárja.

Ez a kötet magáért beszél. A magyar dialektológia elevenségét, korszerűségét, összetett látásmódját, a nyelvöldrajz megújított lehetőségeit tárja elénk. Karcsúságával ellentétben áll a benne levő gondolatok száma és mélysége. Nyomdai kiállítása, gondos szerkesztettsége kellő háttérrel ad a gazdag tartalomnak.

HEGEDŰS ATTILA

Gombocz, Eszter, Kontrastive Wortfamilienanalyse Deutsch–Ungarisch

Wortfamilien unter didaktischem und lexikografischem Aspekt

Mannheim, Institut für deutsche Sprache, Amades 2013. 254 oldal + CD-ROM

Az idegennyelv-oktatás gyakorlatában a legfőbb célkitűzés a nyelvi rendszer – egyrészt a nyitott és kevésbé szervezett szókincs, másrészt a zártabb rendezettségű nyelvtani szabályok – átfogó megismerésének elősegítése, továbbá az, hogy a tanuló tudatosan és egyéni tanulási stratégiáit aktiválva ismerje fel a szabályszerűségeket és struktúrákat a nyelvtanulás során. Minden szakanyag – tudományos elemzés, nyelvkönyv és feladatlap, nyelvtan könyv, (tanuló)szótár –, amely ezt a célt szolgálja, hatékonyan támogatja a nyelvtanárok munkáját és a tanulók haladását az idegen nyelv elsajátításának meglehetősen rögzös útján.

GOMBOCZ ESZTER – az IDS (Institut für Deutsche Sprache: <http://www1.ids-mannheim.de/start>) Arbeitspapiere und Materialien der deutschen Sprache c. sorozatának 44. számaként megjelent – Kontrastive Wortfamilienanalyse Deutsch-Ungarisch ('Német-magyar kontrasztív szócsalád-elemzés'¹) című német nyelvű monográfiája kétségkívül tovább gazdagítja ismereteinket a lexikális elemek felépítésének rendezése, rendszerezése terén. Emellett elméleti támpontokat szolgáltat arra vonatkozóan, hogy a szócsaládokat miként célszerű osztályozni, didaktizálni és egy szócsalád-tárban elhelyezni. Gyakorlati értékei közül kiemelhető a tematikusan rendszerezett szókészlet, amelynek alkalmazása a szókincs-fejlesztésben kiválthatja a kevésbé hatékony, hagyományos szólistás tanulási módszert.

A tanulmány komoly érdeklődésre tarthat számot a nyelvtanárok részéről, de a szakma szélesebb köreiben is figyelmet érdemel, mert tartalmilag túlmutat a recenzió bevezetőjében megfogalmazott célkitűzésen. A szerző ugyanis megválaszolja a szemantikus szótár felépítésére vonatkozó gyakorlatorientált kérdéseket, áttekintést ad a téma szempontjából releváns kognitív, kommunikatív és kontrasztív aspektusokról, illetve a vonatkozó tudományos elméletekről, bemutatja a lexikográfia hagyományos és modern vonulatait, illetve az ezeket jól illusztráló műveket, és a pszicholingvisztika és az emlékezetkutatás érintésével kitér interdiszciplináris területekre is. A szakirodalom, az elméleti háttér és a paradigmák átfogó ismeretéhez jó arányérzék is társul, ugyanis a szerző a különböző témákat logikus felépítéssel, megfelelő alaposággal és mégis tömören, célratorően, továbbá érthető nyelvezettel mutatja be.

A kötet három részre tagolódik. Az első részegység a következő fejezeteket foglalja magában: 2. Gedächtnis und Analogiebildung im Lernprozess ('Emlékezet és analógia-képzés a tanulás folyamatában', 25–44), 3. Die Rolle der relativen Motivation für die Er-

¹ A magyar nyelvű cím és a továbbiakban feltüntetett alcímek a recenzens fordításai.